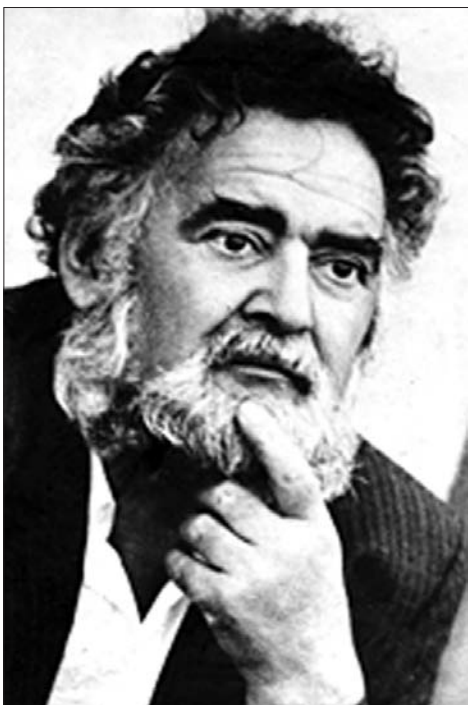

“MƏN ÜMMANLAR TƏŞNƏSİYƏM...”

Xəlil Rza Ulutürkün yaradıcılığı başdan-başə xalqın azadlığı, vətənpərvərlik duyğuları, müstəqillik arzuları, istiqlalı ilə süslənmiş, milli-bəşəri amallar ilə ifadə olunmuşdur.

Xəlil Rzanı milli mücadiləyə aparan azadlıq arzuları yaradıcılığının ilk dövrlərindən pöhrə tutmuş, göyərmiş, qəlbini, ruhunu sarmışdı. Azərbaycançılıq məfkürəsinə, xalqına bütün qəlb, ictimai şüuru ilə bağlı olan şairin bağrından qoparı misraları bir cəngavərin azadlığa səsləyən marşına bənzəyirdi. O, qəlbə vətən və xalq üçün çağlayan bir vətəndaş kimi, hələ gəncliyindən ölkəsini azad, müstəqil görmək istəyirdi. Vaxtilə Xalq Cümhuriyyətinin yüksəltdiyi bayrağın endirilməsi ilə heç vaxt barışmır, onun yenidən yüksələrək başımızın üstündə dalğalanmasını görmək arzusu ilə yaşayır, səsinin-sözünün gücü, qüdrətilə mübarizə aparırdı. Şair bilirdi ki, bu mübarizənin təməlinə onun milli varlığının, kimliyinin, ifadəsi olan ana dilimizin qorunması, yaşadılması qayğıları dayanır. 1962-ci ildə yazdığı “Ana dili” şeirində vaxtilə dilimizin başına oyun açanlara, onu öldürməyə, məhv etməyə cəhd edənlərə qarşı üsyan edir, öz içində də dilimizin qədrini bilməyənlərə, onu qoruyanlara qarşı sanki qələmindən misra-misra od saçır:

*Kim qoruya bilməyirsə
Öz yurdunu, yuvasını,
udmasın yurd havasını.
Kim qorumur öz dilini,
İtsin mənim gözələrimdən ilim-ilim,
O sahili bu sahilə birləşdirən
polad körpüm, qılınıcmdır,
günəşimdir mənim dilim!*

Şair bilirdi ki, vətən qəsb ediləndə onu azad etmək mümkündür, lakin dil qəsb olunduqda bu, millətin, xalqın məhvidir. Bunlar Xəlil Rzanı həmişə düşündürür, narahət edirdi. Dildən başlamış, vətəni bütöv, azad görmək, mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın minillərə söykənən tarixinin yaşadılması uğrunda milli mücadiləyə qoşulmaq onun həyat əməli olmuş, bu yolda bir an da olsa, söz-qələm mübarizəsindən geri çəkilməmişdir. Elə buna görə də şair rus imperiyasının ağır rejimində qəlb çırpıntıları, həyəcanlar içində yaşamış, təqib olunmuş, bəzən təkəllənmiş, həyatın ağır sınaqları qarşısında olmuşdur. Lakin əqidəsindən dönməmiş, azadlıqsevər ruhu onu daim mübarizə meydanında bir cəngavər kimi döyüşlərə səsləmişdir. Sovet dövründə yazdığı şeirləri birbaşa, həm də mətnaltı ifadələrlə intişar edirdi. Yüzlərlə boyunca xalqın azad, müstəqil yaşamaq istəyinin təşnəsi olan aydınların arzuları qərinələrin aşırımlarından keçərək vətən sevdalı Məcnun şairin misralarında yenidən boy göstərirdi. Artıq səksəninci illər milli oyanışın ictimai şüurları silkelədiyi bir vaxtda X.Rza öz haqqını müdafiə etmək, azadlıq arzularını gerçəkləşdirməkdən ötrü xalqı mübarizəyə səsləyir, odlu-alovlu şeirləri, çıxışları ilə bu hərəkatın önündə gedirdi. O, özünü bütün Azərbaycanı tutub var səsiylə hayqırırdı:

*... Sən can dedin, çor dedilər,
Haqqını basıb yedilər.
Pak, müqəddəs torpağını
Parçalayıb çeynədilər.*

*O qurdlara sən vermə can,
Qalx ayağa, Azərbaycan!*

Milli-azadlıq hərəkatının meydan dövrü yaradıcılığının yeni bir məzmun, milli-bəşəri ideya-mahiyyət kəsb etməsilə böyük təsir gücünə malik idi. X.Rzanın şeirləri düşməyə od püskürür, milləti öz azadlığı uğrunda mübarizəyə səsləyirdi. Onun söz mübarizəsi bir ordunun gücündən də qüdrətli idi. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı Azadlıq meydanından başlamış, bütün yığıncaqlarda, dəstə halında, evlərdə belə onun şeirlərinin təsiri ilə coşur, xalqın azadlıq arzularının gerçəkləşməsi yolunda birləşirdi. Xəlil Rza bu mübarizənin önündə gedərək uca səslə deyirdi:

*...Nə qədər ki cəzasızdır
Xankəndidə evlər yıxan, ürək yaxan yırtıcılar,
Davam edir 37-
Daha kəskin, daha ciddi!*

Nə qədər ki, içimizdə şən-şöhrəti insanlıqdan üstün tutanlar, yalanlara göz yumanlar, millətə qan udduranlar, həyatımızı korlayanlar, aydınlarımızı məhv edənlər, suyumuzu, çörəyimizi zəhərə döndərənler, yurdumuzu viran qoyanlar... var, repressiyalar davam edir – “Davam edir 37”. Və şair içimizdəki naqisliklərin baş alıb getdiyi təqdirdə, vətənə, millətə olunan bu haqsızlıqlara dözməyərək bir gün özünün də qurban gedəcəyini dilə gətirir.

Amma nə qədər ki, hələ nəfəsi var, özünün vətəndaşlıq mövqeyini ifadə edən şeirləri ilə xalqın mübarizlik əzmini yüksəltməyinə davam edir. Silahı olmasa belə, millətə qeyrəti ilə silahlanmağı “əmr edir”.

*Bu sərt, ağır günlərdə
Mən - Ali Baş Komandan
olsam, olmasam belə
Azərbaycan adından
Əmr edirəm: Silahlan!*

... Qanında saflıq adlı daşqın ilə silahlan!

Dünyaya məhəbbətin, eşqin ilə silahlan!

Vur-gətdasin içində elə bilmə ki, tək sən:

Yer də, göy də sənindir. Sən qalib gələcəksən!

Bu ideya və məzmununda olan bir çox əsərləri onun səksəninci illərin sonlarından başlamış, müstəqillik uğrunda apardığı mübarizənin əks-sədası idi. Bu dövr yaradıcılığı şairin həm də məddahlığı, rüsvətxorluğu, vəzifəpərəstliyi ifşa etməsilə xarakterikdir. Sovet ordusunun, qırmızı qəsbkarların ölkəmizdə törətdiyi qırğınlar, 1990-cı il faciəsi şairin həyatını fırtınaya döndərmişdi. Bu mübarizədə o, bütün sağlamlığını itirsə də, son gücünədək milli istiqlal uğrunda savaşın önündə getmiş, xalqın ictimai şüurunun formalaşmasına, azadlıq mübarizəsinin ürəklərdə sonsuz bir məhəbbətlə çağlamasına böyük təsir göstərmişdir. Azadlıq cərgisi olaraq Baş meydanda, gənclər arasında etdiyi alovlu çıxışları, od saçan şeirləri və müstəqilliyimizin ilkin dövründə yazdığı əsərləri, bütünlükdə bədii yaradıcılığı, publisistik fəaliyyətilə xalqın mübarizə yolunda mayak idi.

Bu dövrdə mübariz çıxışlarına, meydanı azadlıq ruhu ilə dalğalandırdığına görə Lefertova zindanına atılsa da, sənəddi-sübutlu memuar yazılarını işıq üzünə çıxardı, millətin istiqlalına yetdi. Bu, hər inqilabçı şairə qismət olmur. Səd heyif ki, istiqlalıyyəti uğrunda qılıncdan kəsərli misraları ilə döyüşüb, mübarizə aparmış azadlıq aşığı istiqlal şairi olmasını rəsmən təsdiqləyən İstiqlal ordeni ilə təltif olunmasını görə bilmədi. Amma nə qəm, şair özünün və sözünün əbədi olacağına bütün varlığı, şüuru ilə inanırdı. Bu, vətənə, xalqına, minbir bərəkətli torpağına bağlılıqdan qaynaqlanırdı.

Bu gün şairin sağlığına və özündən sonra nəşr olunmuş çoxsaylı kitablarına nəzər yetirib, hər biri ilə ayrıca tanış olanda bu vətən oğlunun, istiqlal şairinin içindən bir vulkan kimi püskürən əsərlərinin qüdrətinə heyret etməyə bilmirsen. 1957-ci ildə nəşr olunmuş “Bahar gəlir” ilk şeirlər kitabından başlamış, “Sevən gözəl”, “Məhəbbət dastanı”, “Hara gedir bu dünya”, “Daşdan çıxan bulaq”, “Məndən başlanıv vətən”, “Davam edir 37”, “Mən Şərqəm”, “Türkün dastanı”, “Mən onsuz da əbədiyəm”... üst-üstə 100-ə yaxın topluda hansı ideyaları, hikmətləri əhatə edən mövzular ifadə olunmayıb! Təbiətə, onun yaratdığı gözəlliklərə heyranlıq, milli sərvətimiz olan dilimizə, mədəniyyətimizə, adət-ənənələrimizə, vətənə, insana məhəbbət, xalqın azadlıq, müstəqillik arzularının gerçək ifadəsi olan mübarizələr tarixi, xoş günlərimizin vəsfi

əsərlərinin leymotivini təşkil edib.

Xəlil Rzanın yaradıcılıq diapazonu o qədər genişdir ki, indiki məqamda onları bir araya gətirmək, ümumiləşmiş formada belə, hər birindən bəhs etmək olduqca çətin-dir. Bu əsərlər yaradıcılığın bütün mərhələlərinin mövzusunə, ictimai-siyasi tutumuna, vətəndaşlıq mövqeyinə, bədii-poetik siqletinə, ümumən bir sıra prinsiplərinə görə hələ neçə-neçə tədqiqat əsərlərinin predmeti olacaqdır. Bu yaradıcılığın əhatə etdiyi növlərə gəlincə, qeyd etməliyə ki, şairin istedadı ona ədəbi fəaliyyətin bir çox sahələrində qələm işlətməyə imkan vermişdir. Bunların sırasında bədii əsərləri, tərcümə kitabları, elmi əsərləri, monoqrafiyaları, elmi-tarixi memuarları, bunların da üzərinə ölmündən sonra vəfali ömür-gün yoldaşı Fəngiz xanım Ulutürkün müasir etdirdiyi 63 adda kitabını, çap olunmuş və olunmamış gündəliklərini də əlavə etsək, bu yaradıcılıq yolunun nə qədər zəngin, çoxnövli və çoxjanrlı olduğundan heyretlənməyə bilmərik. Xəlil Rza yaradıcılığının ən səbətlı tədqiqatçılarından olan, bir çox kitablarının redaktoru, ön sözün müəllifi, filologiya elmləri doktoru, professor Əlizadə Əsgərli şairin 80-ci illər yaradıcılığında bəhs edərək yazır: “1980-ci illərin şeirləri mənəvi dəyərləri, humanist keyfiyyətləri ilə seçilib. Sənətkarın humanizmi müasir şəraitdə azad, müstəqil və demokratik keyfiyyətlər qazanıb, mənəvi-tarixi, qan-idrak yaddaşı ifadə edib. Xəlil Rza ruhun əbədiyyətini, həyatını qəbul etməklə əslində milli şəxsiyyətlərin yaşarılığını, deməli, milli ənənəni təsdiq edir, onları xalqın yaşatmasını arzulayır. Tarixi şəxsiyyətlər dərk olunmasa, “bizimki” ola bilməz, milliliyin mənəvi ölümü başlayar...”.

Xəlil Rzanın yaradıcılığında öləri bir həvəs, adi ovqatla yazdığı bir misraya, sətərə belə rast gəlmək mümkündür deyil. O, hər açılan səhərlərin bir-birindən fərqlənməyən adi həyat tərzində təbiət hadisələrindən, bir zərif çiçəyindən, sısqa otundan, xırdaca daşından və əlbəttə ki, üstündən onilliklər ötsə də, ilk gənclik illərindən bütün varlığını sarmış sevgisindən, duyğularından da döyüşkən ruhlı bir şair olaraq söz açır. Bəzən lirik “mən” özünün də dünənindən bu gününə yetdiyi mübariz həyatına kənardan baxaraq heyratını gizlədə bilmir. Yəni mübarizələr içrə keçən ömründə saf, ulvi hisslərin bir qanadı olan sevgidən (əlbəttə ki, bu sevgi ilk olaraq vətəndən, ana torpaqdan başlayır!) də qaynar təbli, gur səslı bir aşiq tək danışır. Və fikrin ifadə tərzı də onu təlqin edir ki, həyatda heç bir istəyə, arzuya üreyində işıq, arzu və bu arzuya aşiqteklə bağlı olmadan yetmək olmaz. Sevgi, saf niyyət bütün müşküllərin açarı, keçilməz sədlərin cəsəretlə, mərdliklə qətl olunmuş aşırımlı yollarıdır. Mübarizəyə gedən yolda, yetişib formalaşmasında saf eşqinin, incə duyğuların ona qol-qanad, yeni güc, coşqun bir ehtirasla yaşamaq, mübarizə aparmaq əzmi əşladığını “Yalnız sənin eşqinlə” şeirində Xəlil Rza görün necə bir zərifliklə ifadə etmişdir:

*... Mən demir qayaların altında bir bulaqdim.
Nə cür qırdım Qayanı, soruş bas nə cür axdım?
Mən zərif bir zoğ idim, üstə beş, on tumurcuq.
Nə cür barlı bağ oldu, o incə zoğ, o cocuq?
Mən dünən bir göy budaq, bu gün başı qarlı dağ...*

Nə cür qalxıb ucaldım?

Sənin eşqinlə ancaq!

Sənin eşqinlə ancaq!

Xəlil Rza az yaşadı, lakin azadlıq aşığı olaraq qəlbində ümmanlara sığmayan vətən və xalq sevgisi ilə dopdolu bir ömür yaşadı. 1994-cü ilin 22 iyunundan sonra özü dediği kimi, əbədi ömrü başladı. Millətini, vətənini sevən bir insan kimi həyatda ən şirin nemət onun üçün Azadlıq idi. Özü də bütöv və əbədi olan bir Azadlıq!

*... Çəkil, çəkil, ey qəsbkar,
Mən bu əsrin gur səsiyəm!
Gərək deyil sısqa bulaq,
Mən ümmanlar təşnəsiyəm!!!*

- deyən şairin azadlıq harayı kimi səslənən misraları minlərlə, milyonlarla insanlının qəlbini ehtizaza gətirdi. Onun milli-azadlıq ideyalarını tərənnüm edən yüzlərlə əsərləri ədəbiyyat tariximizin bir şanlı səhifəsidir. Xəlil Rza həqiqi mənada milli istiqlal şairi kimi xalqın ədəbi yaddaşının günəşidir.

**Şəfəq NASİR,
“Respublika”.**